

ФОНЕТИЧНІ ЗАСОБИ ЕВФОНІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ХУП – ПОЧАТКУ ХУІІІ СТ.

Українська мова, поруч з італійською, відзначається серед мов світу особливою милозвучністю. Милозвучність (евфонію) визначають як здатність фонетичної системи мови до мелодійного звучання, а також до створення звукових образів у висловлюванні¹. Серед численних засобів досягнення евфонії (спрощення у групах приголосних, вставляння голосних між приголосними чи приголосних між голосними, додавання голосних на початку слова та деяких інших) виділяються як основні асимілятивно-дисимілятивні явища та функціонування фонетичних варіантів мовних одиниць і їх окремих фонем. Асиміляція та дисиміляція, разом із низкою інших фонетичних явищ, стали одними з найважливіших наслідків занепаду зредукованих у східнослов'янських мовах. Фіксація асимілятивно-дисимілятивних явищ засвідчена ще давньоруськими пам'ятками², усталення й розвиток цих фонетичних процесів підтверджується дослідженнями текстів староукраїнської писемності ХVІ³ та ХVІІ ст.⁴.

Проте характеристика явищ евфонії у староукраїнській писемності була б неповною, якби базувалася лише на кириличних текстах. Розширити уявлення про неї, як і про багато інших фонетичних процесів, дозволить розгляд текстів, записаних латиничним шрифтом. Для періоду ХVІІ – початку ХVІІІ ст. таким джерелом, завдяки переважанню в ньому фонетичного принципу правопису над етимологічним, можуть служити тексти народних пісень та пісень літературного походження з рукописних збірників.

Як відомо, найпоширенішою була асиміляція за дзвінкістю-глухістю. Аналізовані пісенні тексти служать підтвердженням того, що найбільш характерним тогочасним фонетичним явищем була регресивна асиміляція, що відбивала зміну глухого приголосного на дзвінкий перед дзвінким приголосним. П.Д. Тимошенко, аналізуючи асимілятивні явища в українській мові, підкреслює, що їх можуть найкраще ілюструвати саме префікси та прийменники, а також вказує на зв'язок між ступенем асиміляції та характером прийменників. Так, учений зауважує, що в односкладових прийменниках асимілятивні

явища розвинені більшою мірою, ніж у декількаскладових⁵. Типовим прикладом такої зміни є прийменник і префікс *з*, що походить із давнішого *съ* і є широко вживаним перед дзвінкими приголосними, сонорними та голосними⁶. На сторінках рукописних збірників зустрічаємо достатню кількість прикладів: *z budy** (Лав., 132, 17); *z ostrochami* (РТР, 254, 17); *z maku* (Лав., 132, 23); *z rozumu* (NPD, 254, 12); *z lichom y z bidoiu* (Кон., 171, 32); *zhadaty* (Кур., 178, 34). Проте при написанні частини лексем вирішальною виявилася орфографічна традиція, а тому ними не відбите, очевидно, наявне оглушення: *z sela* (Кон., 176, 2); *z percom z szapranom* (Кон., 171, 5); *z toboiu* (Ч., 31, 1; 33, 8; 44, 10); *z Potoka* (Єрл., 201, 2). Ця тенденція засвідчена і префіксами: *zchazaw* (Кон., 166, 13; 172, 27); *zchocze* (Кон., 169, 20; 170, 13). Як бачимо, ця тенденція відбита більшістю слововживань, і лише певна частина їх передає живу вимову: *schudla* (Кон., 167, 5); *skazaty* (Кон., 167, 21); *spasaw* (Кон., 167, 25); *schodila* (Ч., 14, 10).

Закони евфонії української мови зумовили появу значної кількості фонетичних варіантів прийменника *з*, і, як показують тексти, автори досить вільно володіли ними: *yz sliwami* (Кон., 164, 20); *zo bzu* (Лав., 132, 14); *zza pleczy* (Кон., 170, 21);

...da nienowu horszcok day ne kipil yz wodoiu,

...day ne moy milenki ne howoryt zo mnoiu

(Ч., 29, 22–23).

Послідовним є збереження кінцевого дзвінкого приголосного і в прийменниках **під**, **над**, **перед**: *pered tym* (Єрл., 200, 41); *pod* (Ч., 13, 4; Дзв., 270, 6; NPD, 254, 16; Кон., 170, 9; Єрл., 201, 31); *nad* (Дзв., 270, 5), а також у прийменниках та префіксах **од**, **роз**, **без** незалежно від оточення: *od swoiey matery* (PWU, 256, 26); *od dworcia* (Кон., 174, 20); *od woroha* (Ч., 12, 5); *od sela* (Кон., 169, 29); *na odpust* (Кон., 165, 15); *bez tebe* (Кон., 164, 6); *bez soromu* (Кур., 176, 5); *rozmoulaie* (Ч., 14, 19); *rozklewietali* (Ч., 18, 22).

Як засвідчують рукописні збірники, основні орфоепічні норми щодо вимови дзвінких приголосних перед глухими в середині слова на період XVII ст. були вже сформованими. Крім наведених вище, це підтверджується й рядом інших словоформ: *hadki* – “думки”, “гадки” (Кон., 164, 22); *nuzkami* (Кон., 175, 21); *tiazko* (Кур., 178, 27); *wazko* (Кур., 178, 28); *nozku* (NPD, 252, 33). П.Г. Житецький, характеризуючи українську мову XVII ст., зауважував, що особливо впадає в око збереження дзвінких приголосних у кінці та середині слів⁷, а О.О. Потебня, торкаючись особливостей української орфоепії,

– що кінцеві приголосні у словах *pid*, *viz*, *хліб* вимовляються так, як пишуться; такий же характер мають дзвінки приголосні в середині слова, і ці явища носять послідовний характер⁸.

Проте крім загальнономовних, на сторінках збірників знайшли своє відбиття й діалектні явища: *bichczy* (Кон., 170, 27); *steszki* (Кур., 180, 10); *blisko* (Кон., 167, 6). Наведені вище словоформи репрезентують тексти західноукраїнського походження; у співаниках із північноукраїнського ареалу регресивна асиміляція фіксується значно рідше: *styszki* (Ч., 32, 12); *nuszki* (Ч., 43, 17).

Сучасні дослідження з української діалектології підтверджують думку про те, що найбільших позиційних обмежень зазнала кореляція приголосних за глухістю-дзвінкістю саме в південно-західних діалектах, де відбулася асиміляція дзвінких перед глухими в середині і занепад дзвінкості приголосних у кінці слів⁹.

Переважна кількість прикладів засвідчує і збереження дзвінкості в кінці слова незалежно від наступного приголосного: *zamuz* (Ч., 17, 15); *czerez* (Ч., 17, 2; 25, 8); *wstyd* (Єрл., 201, 30); *raz* (Кон., 170, 28); *neraz* (Ч., 17, 15). Інколи на сторінках збірників побутують паралельні словоформи: *szczop* (Ч., 33, 16); *prybut* (2 ос. наказ. сп.) (Ч., 37, 8), *prybud* (Ч., 37, 7); *szczob* (Кон., 167, 5). За даними досліджень, повна втрата дзвінкості приголосних у кінці слова спостерігається лише в крайніх північно-західних говірках, а в пам'ятках знеголошування дзвінких засвідчується досить пізно (з XVII – XVIII ст.)¹⁰.

Рукописні збірники також подають приклади регресивної асиміляції (хоча й нечисленні) глухих перед дзвінками: *g bilou kurawaty* (Ч., 10, 26), значно рідше зустрічаються випадки прогресивної асиміляції, які представлені словоформою *людський*: *ludzka* (Ч., 33, 26); *ludzkiu* (Ч., 17, 16).

Прикладами регресивної асиміляції за способом творення можуть служити слово *щастя* та похідні від нього: *szczasliwa z* (Ч., 11, 3; 12, 1a); *szczastia* (Ч., 18, 23); *szczasliwaia* (Ч., 19, 5); *neszczasnaia* (Ч., 19, 6). Високою частотністю вживання цих лексем відзначаються пісенні тексти зі збірника Чарторийських.

Однією з важливих рис української мови, успадкованої з південно-західних говорів української мови, стала асиміляція [j] попереднім палаталізованим приголосним. Риса ця, за висловом Л.А. Булаховського, є характеристичною, і зближує між собою українську та білоруську мови¹¹. Проте в українській писемності це

явище рідко знаходило своє відбиття. Аналізуючи мову XVII ст., П.П. Житецький вказує лише на одну форму з подвоєнням, пов'язану з цим типом асиміляції¹².

Аналіз текстів рукописних збірників дозволив встановити, що серед приголосних процес асиміляції найчастіше поширювався на [н'] та [т'], рідше на [л']: *kochanie* (Ч., 16, 14); *zytie* (Ч., 38, 3). Свідченням того, що графема *i* служить для позначення палаталізації попереднього приголосного, є форми род. відм. однини іменників середнього роду: *zyt(i)a* (Кур., 179, 25); *do zytia* (Ч., 36, 14); *vtoplenia* (Ч., 43, 30); *sumnenia* (Ч., 43, 29). Проте співаниками не засвідчено форм із подовженням палаталізованого приголосного; не сприяла цьому й орфографічна система.

Найбільшою кількістю словоформ із асимільованим [j] відзначаються збірники Чарторійських, Гінтовта-Рудницького та Кондрацького, зрідка віднаходимо їх у Курницькому збірнику. Майже скрізь у називному-знахідному відмінках однини вони мають флексію *-e*: *na switanie* (Кон., 174, 41); *dylowanie* (Ч., 16, 15); *spasienie* (Ч., 16, 19); *zielie* (Ч., 16, 18; 17, 29); таких слововживань зафіксовано 19. Новіша флексія *-a* засвідчена лише у збірному іменнику *bratia* (Гінт.-Р., 73, 9) (одне слововживання), хоча в мові ХУІ – ХУІІ століть вона була вже явищем розповсюдженим. Можливо, систематичне вживання першої флексії пов'язане з діалектними особливостями, оскільки, як показують дослідження, форми на *-я* не вживаються однаковою мірою в усіх українських пам'ятках ХУІ ст., а пам'ятки Волині, Київщини та Чернігівщини знають лише форми на *-ье (-e)* і дуже рідко на *-ие*¹³. Форми на *-ие* в наших пам'ятках відсутні.

На думку багатьох дослідників, флексія *-e* в західноукраїнських говорах – іновачія, яка виникла внаслідок фонетичної заміни *'a* на *'e*, але вона не є давнім закінченням¹⁴.

Проте на проходження асимілятивних процесів могли впливати різні чинники. Так, у позиції [j] перед губними асиміляцію була відсутньою внаслідок відмінностей в артикуляції суміжних звуків. Словоформи, які ілюструють це явище, позначені діалектним впливом: *biu* – “б'ю” (Кон., 168, 12); *biut* (Ч., 31, 21); *piianum* (Кон., 175, 24) і, на думку дослідників, відбивають особливості південно-західних говорів¹⁵.

Єдиною словоформою, в якій автор намагався передати наявними графічними засобами подовження приголосного, є, на нашу думку,

дієслово *leietsie* – “лється” (Гінт.-Р., 73, 11). У слові *lnianoho* (Кон., 171, 10) відсутнє подовження приголосного, що виникало за аналогією.

На відміну від асиміляції, дисиміляція в українській мові є явищем менш поширеним, це підтверджується й даними староукраїнських текстів. Прикладами дисиміляції в наших джерелах є питально-відносні займенники *xto* і *що*.

Хоча дисимілятивні зміни у займеннику *къто* засвідчені ще писемними пам'ятками XIV ст., протягом тривалого часу, в т.ч. у XVII ст. у літературно-писемній мові побутують обидва варіанти¹⁶.

Частотність уживання цього займенника в рукописних збірниках невелика. Перевага надається словоформі, що є результатом дисимілятивних змін; характерною особливістю її є те, що вона представлена різними графічними варіантами: *chto* (Ч; 10, 29; 10, 30; 10, 33; 11, 14; 12, 28; 14, 3); *hto* (Руд., 248, 25). Разом із тим, словоформа *kto*, репрезентована збірниками Гінтовта-Рудницького, Якуба Михаловського та деякими іншими, свідчить про їх зв'язок із книжно-писемною традицією (Гін.-Руд.; 75, 16); (Кон.; 78, 26); (Кур.; 176, 2; 178, 15), проте їх уживання тут обмежене.

Давність дисимілятивних змін у займеннику *що* також засвідчена староукраїнськими грамотами¹⁷, в них переважає форма *што*. На відміну від попереднього, займенник *що* відзначається значно більшою частотністю вживання як в окремо взятому збірнику, так і за характером охоплення всіх джерел. Особливо наочно підтверджують це збірники Чарторійських та Кондрацького, де займенник *szczo*, у якому вже відбулися асимілятивно-дисимілятивні процеси, використовується в середньому 3 – 4 рази на сторінці: (Кон., 165, 4; 165, 6; 165, 17; 166, 15; 166, 18; 166, 27; 166, 36); (Ч., 11, 21; 11, 24; 11, 29; 12, 5; 12, 9; 12, 13; 12, 18). Як і займенник *xto*, *що* реалізується в різних фонетичних варіантах, найпоширенішим із яких є *szczo*: (Єрл., 201, 33, 38, 42; Кур., 175, 24; 178, 37; NPD, 253, 8).

Ще одним підтвердженням зв'язків збірника Гінтовта-Рудницького з книжно-писемною традицією стала більш давня словоформа *szto*, де відбулася лише дисиміляція. У збірнику Якуба Михаловського уживаним лише є варіант *sto* (очевидно, тут правильно було б *što*). Дослідник цього збірника О. Зілинський вказує на перевагу тут чесько-словацьких впливів і зазначає, що запис було зроблено десь у другій половині 50-х рр. XVII ст., можливо, в районі центральних Карпат¹⁸.

Крім двох розглянутих слів, явище дисиміляції ілюструє й іменник *chrest* (Єрл., 202, 1) – 1 слововживання.

Не менш важливим явищем, пов'язаним із евфонією, є також функціонування в мові нескладових голосних

Нескладовий [ǔ], закріплений мовою як одна з характерних рис української орфоепії, має різне історичне походження: в середині слова він міг походити зі звукосполук [ъ], [ь], а також міг бути закономірним наслідком перетворень звука [l] у формах колишніх дієприкметників чол. роду мин. часу. П.Г.Житецький, аналізуючи староукраїнські пам'ятки, вказує на основну причину вокалізації л через в в ǔ – занепад зредукованого та зауважує, що в українському письменстві явище вперше віднаходимо в кінці XVI ст. у “Лексисі” Л.Зизанія, в наступному ж столітті воно зустрічається дуже часто¹⁹.

Нескладовому [ǔ] міг також передувати і давньоруський звук [w] в абсолютному кінці слів, на початку слова перед приголосним та в середині слова після голосного перед приголосним. Ці зміни теж є наслідками занепаду зредукованих і фіксуються пам'ятками з XI ст.²⁰.

Найпоширенішими у рукописних збірниках є приклади, пов'язані з перетвореннями звука [w]:

– на початку слова: *vmuwala* (Ч., 42, 24); *vchopyw* (Лав., 132, 6, 9, 12, 15, 18);

– в середині слова: *zautra* (Гінт.-Руд., 81, 4); *poustawali* (Кон., 178, 12); *diuczynonka* (Ч., 11, 19a); *diuczyno* (Ч., 12, 2a); *holouko z* (Ч., 19, 14); *słoukom* (Ч., 38, 35).

Про наявність нескладового [ǔ] у формах колишніх дієприкметників свідчать словоформи: *baczuu* (Ч., 11, 26); *prychodyu* (Ч., 38, 7); *zbrodyu* (Ч., 38, 8); *byu* (Руд., 248, 7).

Водночас у відбитті нескладових є певна непослідовність, спричинена орфографічними особливостями, і особливо вона є помітною, як і на матеріалі інших рефлексів, у збірнику Кондрацького:

Gospodar *byw* mene, *byw*,
Wołoczyw,
Didczuiu matiur ne *nauczYW*,
Mene ne *nauczYW*,
Swoiu gospodynku hursz *znarowyw*
(Кон., 172, 17–21).

При виборі фонетичного варіанта прийменника перевага надавалася у, проте зустрічається і прийменник в, іноді всупереч законам евфонії:

A wy w tatareh w tiazkich kaydanech do smerti sedite
(Єрл., 201, 43)

Це ще раз підтверджує думку П.Д. Тимошенка про те, що чергування може порушуватися для дотримання віршового ритму²¹.

Значно ширше репрезентована в рукописних збірниках вимова [i], що зумовлена різними позиціями [j]. Так, перед голосним [j] звучав без змін, але після голосного вимовлявся як [i]. На позначення останнього звука у співаниках найчастіше використовувалася графема у, рідше – і: *nebuymosie* (Кон., 170, 3); *pryidy z* (Кон., 174, 39); *zoydet* (Ч., 12, 12); *woysku* (Єрл., 202, 1), іноді в цій позиції графема j залишалася без змін: *najdesz* (Зал., 193, 11); *bajraku* (Зал., 193, 12).

Переконливим є той факт, що нескладові голосні [y] та [i], засвідчені на сторінках збірників більш ніж сотнею слововживань, що, безперечно, підтверджує особливості їх звучання.

Розглянуті приклади підтверджують те, що в XVII – на початку XVIII ст. в українській мові вже сформувалися й закріпилися основні засоби евфонії, які стали однією з рис мовних норм.

*Ілюстративний матеріал цитується так: літерою позначено умовне скорочення за списком, доданим у кінці роботи, першою цифрою у дужках – сторінку, другою – рядок згори.

¹Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000. – С. 314; ²Історія української мови: Вступ. Фонетика / М.А.Жовтобрюх, В.М. Русанівський, В.Г. Складенко. – К., 1979. – С. 205; ³Колосова В.П., Чепіга І.П. Визначна пам'ятка українського письменства // Климентій Зіновій. Вірші. Приповіді посполиті. – 1971. – С. 19; ⁴Чепіга І.П. “Ключ розуміння” І.Галятовського – видатна пам'ятка української мови XVIII ст. // Галятовський І. Ключ розуміння. – К., 1985. – С. 35-36; ⁵Тимошенко П.Д. Асимілятивні явища в прийменниках в українській мові // VIII наукова сесія КДУ. Тези доповідей. Секція філології. – К., 1951. – С. 35; ⁶Історія української мови: Вступ. Фонетика. – С. 205; ⁷Житецький П.Г. Нарис літературної історії української мови в XVIII ст. // Вибр. праці: Філологія. – К., 1987. – С. 62; ⁸Потебня А.А. Два исследования о звуках русского языка. – Воронеж, 1866. – С. 132; ⁹Жилко Ф.Т. Нариси з діалектології української мови. – К., 1966. – С. 69; ¹⁰Тимошенко П.Д. Взаємозв'язки між фонетичними і морфологічними явищами в українській мові // Питання історичного розвитку української мови. – Харків, 1962. – С. 187; ¹¹Булаховський Л.А. Питання походження

української мови // Вибрані праці. – У 5-ти т. – К., 1977. – Т.2. – С. 157-158;
¹²Житецький П.Г. Знач. праця. – С. 86; ¹³Керницький І.М. Відміна іменників середнього роду в мові українських пам'яток ХУІ ст. // Дослідження і матеріали з української мови. – К., 1960. – Т. 3.– С. 75; ¹⁴Там само. – С. 77; ¹⁵Півторак Г.П. Формування і діалектна диференціація давньоруської мови. – К., 1988. – С. 217; ¹⁶Чепіга І.П. Знач. праця. – С. 36; ¹⁷Дем'янчук В. Морфологія українських грамот ХІУ і першої половини ХУ в. – К., 1928. – С. 17-18; ¹⁸Зілинський О. Нові знахідки української любовної лірики ХУІІ століття // Наша культура (ПНР).– 1974. – № 5 (193).– С. 7; ¹⁹Житецький П.Г. Знач. праця. – С. 72; ²⁰Там само. – С. 71; ²¹Тимошенко П.Д. Засоби милозвучності (евфонії) української мови // Українська мова в школі. – 1952. – № 4. – С. 6.

Список умовних скорочень назв джерел

Гінт.-Руд. – Рукоп. зб-к Гінтовта-Рудницького, 1702 – 1716 pp., за вид.: Перетц В. Заметки и материалы для истории песни в России // Известия ОРЯС АН.– СПб., 1901.– Т. 6.– Кн. 2.– С. 62 – 97.

Дзв. – Рукоп. зб-к Яна Дзвонівського «Seymu walnego domowego artykułow sześć», 1625 р., за вид.: Возняк М. [Рец. на вид.:] Ю.А.Яворский. П'єсня-баллада о козакѣ и Кулинѣ и духовная п'єснь грѣшных людей // Записки НТШ.–1937.– Т.155.– С.259 –275.

Єрл. – Українські пісні з твору Якіма Єрлича «Liatorpisiec albo kroniczka», ХVІІ ст., за вид.: Возняк М. Українські пісні й польські вірші з «Літописця» Єрлича // Записки НТШ.– 1931.– Т. 151.– С. 200 – 202.

Зал. – Текст із Петербурзького рукоп. за шифром Rożn.Jęz. ХVІІ, Folio,25 (Zaluskiego), ХVІІ ст., за вид.: А.Brückner. Pieśni polsko-ruskie // Pamiętnik Literacki.– 1911.– Roc. 10.– Zesz. 2 – 3.– S. 193.

Кон. – Рукоп. зб-к Кондрацького, 1684 – 1693 pp., за вид.: Возняк М. Із збірника Кондрацького кінця ХVІІ в. // Записки НТШ.– 1927.– Т. 146.– С. 155 – 156.

Кур. – Рукоп. зб-к Курницької бібліотеки, кінця ХУІІ – поч. ХVІІІ ст., за вид.: Возняк М. З української лірики ХVІІ в. // Записки НТШ.– 1935.– Т. 153.– С. 175 – 183.

Лав. – Рукоп. зб-к І.Лавровського, 1621 – 1649 pp., за вид.: Щурат В. З невідомої польської рукописи // Записки НТШ.– 1906.– Т. 74.– С. 129 – 141.

Ч. – Рукоп. зб-к з бібліотеки Чарторийських, к. ХVІІ ст., за вид.: Возняк М. Українські пісні збірника бібліотеки Чарторийських, ч. 2337 // Матеріали до історії української пісні і вірші.– 1913.– Ч. 1.– С. 1 – 44.– (Українсько-Руський Архів.– Т. 9).

NPД – Рукоп. зб-к «Nove pieśni dworskie», поч. ХVІІ ст., за вид.: Возняк М. [Рец. на вид.:] Polska liryka mieszczańska / Opracował K.Badecki.– Львів, 1936 // Записки НТШ.– 1937.– Т. 155.– С. 250 – 259.

РГР – Рукоп. зб-к «Pieśni, tańce i padwany», II п. XVII ст., за вид.: Возняк М. [Рец. на вид.:] Polska liryka mieszczańska / Opracował K. Badecki.– Львів, 1936 // Записки НТШ.– 1937.– Т. 155.– С. 250 – 259.

Г.М. Наєнко , канд. філол. наук

ПРО ЗМІНИ І ДОПОВНЕННЯ ДО ПРОГРАМИ КУРСУ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (Частина 1. ФОНЕТИКА)

Сучасні підходи до викладання історичної граматики вимагають акценту на причиново-наслідкових зв'язках між фактами та явищами, до того ж у багатьох випадках нових інтерпретацій, принципово відмінних від знайомих нам за попередніми програмами та підручниками.

Зміни, так чи інакше необхідні у висвітленні матеріалу, можна згрупувати за такими типами.

Одна з проблем, що виникає при викладанні історії мови – це принципи періодизації мовних змін. Студенти в процесі знайомства з матеріалом повинні усвідомити, що будь-які діахронні процеси не відбувалися одномоментно, а мали часову протяжність (на тому, що робиться допуск при їх датуванні відносно перших писемних фіксацій, здається, наголошувати вже не потрібно). Хоча періодизація будується переважно за принципом сукупності найближчих за часом процесів, окреме явище чи зміна можуть виходити за межі періоду.

І навпаки, хронологічний період не обов'язково мусить збігатися з часом того чи іншого явища. Абсолютизація одного якогось факту – помилка, яку іноді роблять і досвідчені лінгвісти. Наприклад, М.Трубецької, а за ним і М.Камчатнов продовжують праслов'янський період до XII століття – часу існування зредукованих голосних фонем. Таке однобічне твердження викликає осуд тих дослідників, які розрізняють у вивченні процесу розвитку мови ретроспективний та перспективний підходи: справді, як пише В.М.Топоров, з погляду ретроспективи мова слов'янських діалектів VIII-X ст. – праслов'янська, але з огляду на перспективу – уже всюди різна: це протоукраїнські, проторосійські, протословацькі, проточеські, протопольські діалектні утворення, у кожному з яких існували певні специфічні ознаки сучасних окремих мов.